

A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT

Száznegyvenhárom léptem; ez a hossza az emlékműnek. Hírnök, ki megölt milliók végső tisztelgését hozza, úgy mentem el a szobor-sor előtt. Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel a hadrakelt hit zord hadnagyai; a Vilmosok! És Coligny és Cromwell – ők néztek rám – s a szablys BocsKay!... Hátrálnom kellett közelükből: mindet nem fogta össze csak messzibb tekintet. Fölhúzódtam a kert felé, a fákg s lelkemben is hús tárgyilagosságig.

S most mintha ők álltak volna kaszárnya-szamadáson az én szemem előtt, feszesen-katonásan kilépvén éppen akkor a háterül kapott nagy szikla-falból s abból a másik, épp oly teli tömbből, a mögójük kövesedett időből. Addig jöhettek, maguk is meredt kövek a napfénybe, hol nem lehet szavuk már. Szavuk immár csak a tett, mely idővel ad magyarázatot! Holtak, vigyázz-ban állók, szóljatok!

Vagy előbb én beszélhetek?

Kik ott álltatok, „nem tehetve másképp”, mert ez vagy az, de megalkuvás nincsen, mert a langyosat kiköpi az Isten, kik után tárgyként marad fön a szándék, mennyi az igazság még öklötökben, mely négy százada oly nagy esküt markolt, mely kőbe s öröklébe görcsösödtén tartja ma is a bibliát s a kardot? Mit adott, melyre fölgerjedt szerelmes dühével törtetek, a cél, ahogy elértétek?

Ti kérditek?

S ha nem lesz örömtökre meghallanotok? Elmondom. Épp mert nékem is keserves.

Álltatok, égve az Úr igazától; állt szemközt épp oly tüzzel teli tábor; aztán dönteni kezdett ezredegyeszer az ész helyett a fegyver s a láng.

Hogy várja örök üdv a lelket: rángtak milliószám kínban a testek csatamezőn, bitófán, vérpadon, karón, keréken, meg a fájdalom-szerzés új mestergépein; növesztett egymással szemben erdőnyi keresztet Jézus példája, végig Európán; égték, hogy égjen itt a kép s a „bálvány”,

ott a „csalárd könyv” – városok és falvak, hol újra emberhúst faltak a félvad zsoldosok, eladdig míg tűz a tüzzel, nem állt egymással szemben bűn a bűnnel, eladdig, míg nem jött – a győzelem? Az idő. Okosan, türelmesen s némi humorral.

A kétféle had és hit várai szemközt állanak ma is, az én hazámban is; a zordon fehér-falú s arany-cifrázta templom vén tornyai még ágyúként vitáznak minden beharangozáskor, vasárnap papjaik bent még ősimód dörögnek, de kijövet az utcán átköszönnek s ujjon mutatják, hogy hány órákor s kinél lesz ferbli-kör vagy harcsa-tor s egy kis ital.

Szép. Magam is így helyeslem; ha pap vagyok, magam is így cselekszem: „értsük meg egymást!”

De nem volt nagy ár mégis a harminc évi döghalál, d’Aubigné dühe, Coligny halála, Szent Bertalan bosszútlan éjszakája, fél Németország, a ketté törött Európa s hogy itt volt a török százötven évig és a mi hazánk... – Ez lett a „győzelem”! Ezt küldte ránk Isten azzal, hogy „napként kimutatta”: nem érte folyt a harc, hanem *miatta*; ilyen volt, mit díjul szánt, a jövő: – mert volt-e vajon győztes, kit nem ő rendelt *eleve* győzni?

Győztetek. Maga a Sátán győzött veletek! Balekok voltatok mind! Hátra arc! Nincs jogotok egy lépés sem előre, Törlődjete be kőbe is időbe.

Elveszett – eleve – a harc!

– mondtam keményen, mint aki magára támad először is az igazával; majd:

Megbuktatok! A haddal simára törölt kontinens – e fekete tábla – közepére mi iratott eredmény? Egy betű, egy már tréfának sem új buta betű s az is csak magyarul: mért több a *keresztén*, mint a *keresztény*? Értelmet annyi millió halott véréből ennyit párolhattatok, midőn – feledve, kinek mi a dolga – karddal csaptatok ti is a Csomóba: a Földadatba, mely épp a kötés kibogozásával szép és merész. Ez az „eredmény”!

És ha – ez se volna?! – kondult bennem is, ahogy várható volt, a túlsó torony az innen valóra (és attól fogva mind a kettő bongott) s kelt ezredszer is – alig finomodva – bennem a két ős ádáz szó-birokra: a mindig úrhítú tolnai pásztor s a csupa dac sárréti prédikátor. Mert mi szorította kézbe a fegyvert? Nem a Rossz ellen támadt, aki felkelt? S ha annyi sem lett volna harc? Ha szótlán „hal el a hit” a „római mocsokban”? Ha arra tart eszme s világ, amerre a „tiaras templom-kufár” vezette, ha nincs, ki a bűnnek ellenszegül s – ha úgy fordul, hát reménytelenül, de csak annál szebb önfeláldozásképp – odavágja, hogy „nem tehettem másképp!” ma hol vagyunk?! Akkor tán elmarad a kín, a vér, akkor nincs áldozat, nincs – inkvizíció?!

Ha – bár „hiába” –

Gusztáv Adolf nem ül harci lovára, s jobbágy-iga helyett nem vágynak inkább fegyvert ölteni a toulouse-i tiszták, valdeusok, husziták, BocsKay írást-imát se tudó hajdui, hiszed, hogy lett volna béke, olyan bár, amelyet az imént lemosolyogtál? Hiszed, hogy volna olyan-amilyen Magyarország, ha nincs – Kálvin? Nem hiszem.

Vagy mást mondok: szobádban volna villany, ha nem lép Giordano Bruno a tűzbe? Hol kezdődött, hogy atomerő is van s holnap rakétán repülsz ki az ürbe? Övék az érdem, kiket sem a máglya nem riaszthatott vissza, sem a gálya – sem harcaik bukása, a léptenként fölmeredő „hiába”!

Látták vagy nem a céljuk, azt jól látták, hogy nincs visszafelé út: a mult, ahogy füst-veve összeomlott, úgy lökte őket, mint lőpor az ólomot: előre! És ők vállalták a sorsot – Mondd hát velem, hogy dicsőség reájuk!

Álltam némán, hírhozó katonájuk, már azt forgatva, hogy én mit kapok, nem is ötölük magyarázatot: a tettekől, melyek – akár a gyermek – magukért csak felnőttorban felelnek. Végül, ezt mondtam, önvigasztalásként:

Volt bárkié a szándék, Maga az Isten se tudhatta másképp.